

A DRÁMAÍRÓ

Elsüllyedt, méltatlanul feledésbe merült alkotók újrafelfedezésének gyakorlata az, hogy először csak egyes művekre, az életmű meghatározott darabjaira terelődik rá a figyelem, hogy aztán, eleget téve a hatásukra kibontakozó, immár teljes értékű megismerés igényének, az életmű meghatározó egésze váljék hozzáférhetővé, megismerhetővé. Az újrafelfedezésnek ez a szabályszerűsége, amit a magunk okán, de a rossz körülmények összejátszása miatt is annyiszor tapasztalhattunk az elmúlt évtizedekben, hogy valóban szinte szabályszerűségről beszélhetünk, Csáth Géza esetében is érvényesült.

A Szépirodalmi Könyvkiadó 1964-ben adta ki *A varázsló halála* című, a válogatott elbeszélések tükrében a novellista Csáth Gézát (újra) bemutató kötetét. 1971-ben Csáth zenei tematikájú írásai jelentek meg kötetben a Zeneműkiadó gondozásában. 1974-ben a *Hamvázószersza* című kötetben pedig Csáth színpadi műveinek javát, valamennyi befejezett drámáját és legtöbb torzóban maradt kísérletét gyűjtötte egybe a Szépirodalmi Könyvkiadó.

A sorrendiség, az életmű újrafelfedezésének jelzett folyamata tartalmi megfontolásokat is tartalmaz. Tegyük mindjárt hozzá: joggal. Csáth Géza életművében a dráma — a művek oldaláról tekintve — a megszületett alkotások jelentős esztétikai értékessége ellenére is, ígéret inkább, mint megvalósítás, a szép reményű kezdés és nem a gazdag eredményű kibontakozás.

Ebben a zárt, külön törvényű világban, a drámában is az eredeti hangú tehetség jogán jelentkezett Csáth, de már megkésett, az önpusztító életpálya utolsó fellobbanásában, a már soha meg nem valósuló lázálom lidérces korszakában. S a művek önmagukat igazoló belső értékessége mellett ez utóbbi kapcsolja a megszületett darabokat, a torzóként maradt részeket az életmű egészéhez.

A sikert vágyta Csáth Géza, a hatalmast, a világraszólót — hogy a minden alkotóban ott munkáló elismerés igényt hogyan növesztette irreálissá, dagasztotta és torzította elhatalmasodó betegsége, erről most ne szóljunk —, s ezt akarta, szerette volna a drámában megtalálni. Nem is a drámában egyszerűen, hanem az irodalom rejtőzködőbb világával szemben a színpad nyíltságában, a reflektorok százszínű kavargásában, a premier túlfűtött lázaságában.

Persze, ha csak ennyi, a siker erőszakos akarása lenne a megszületett drámák lényege, akkor kevés ok lenne szólásra. De nem csupán ennyi volt. A művek Csáth vérbeli drámaírói tehetségéről vallanak, s arról a rettenetes belső küzdelemlről, amelyet Csáth önmaga ellen folytatott. „Csáth tudatában volt a veszélynek, amely rá leselkedett, s megkísérelte az ellenállást” — írja a *Hamvázószersza* című kötet előszavában a könyv anyagát összegyűjtő Dér Zoltán, majd alább így folytatja: „Drámái e küzdelem legbeszedesebb dokumentumai.”

Dér megállapítása igaz. Kettősen is. Mert dokumentum a szónak egy tágabb érvényű jelentéstartományában a *Horváték* című dráma is: álarcos vallomása a maga vívta reménytelenül reményteljes küzdelemlről, de ugyaígy dokumentum a darabok gyorsan ritkuló sora, a torzók akadozó lélegzetvétellről, lazuló fegyvelemlről árulkodó döbbenete is.

Nincs szüksége az utókor hamis megbocsátására, kegyeletes elnézésére: a drámaíró Csáth a legszigorúbb szembesítésnél is állja a próbát. Töredékei, befejezetlen, kiteljesíthetlen alkotásai — ilyenek kell tekintenünk a *Kis család dráma* című jelenetet, a zenés darabnak készült *Kisvárosi történetet*,

Az *albíróék* című novella színpadi változatát és egyéb, nyomtatásban meg nem jelent darabvázlatát — jórészt alig elemezhető. Jelzések ezek inkább, a formálódó művészi gondolat egy-egy állomását megörökítők, és nem végleges formájukat meglelt alkotások. Mint ahogy nem az a *Horváték* három felvonásos játéka sem. Ha pusztán a történetet tekintjük — a szegényesen élő házaspár nagy örökséghez jut, felelőtlen, dózsóló életmódba kezd, s mire a pénz elfogy, házasságuk is tönkremegy, hogy aztán felébredve a révült álomból a férfi ismét magára találjon, újra tanítani kezdjen, dolgozni, élni tisztességgel, becsülettel —, ellentmondások, logikai, lélektani bakugrások sorát fedezhetjük fel. Ha azonban a történetben megfogalmazódó küzdelmet vizsgáljuk, akkor gazdag részletességekre bukkanunk. A darab zárójelenete például, az emberséget meglelő, kiharcoló Horvát szép emberi vallomása a tartalmas célú életről Csáth életművének is egyik legszebb epizódja.

Befejezett, teljes értékű darabot kettőt írt Csáth Géza, együtt is mutatják be a kettőt a budapesti Magyar Színházban 1911. május 24-én. S a két mű mindjárt két irányt jelölt meg. A *Janika* a magyar irodalom gazdag realista vonulatával mutat közelebbi rokonságot. Története olyan egyszerű, hogy akár banálisnak is mondhatnánk. A Pertics házaspár évek óta lakót tart, s ahogy ez már legtöbbször lenni szokott, a lakó és a háziasszony között viszony szövődik. Gyerekük is születik, de erről Pertics nem tud: ő azt hiszi, Janika is az ő fia. Janika azonban megbetegszik, meghal és Boér, a lakó, az igazi apa a gyászban már nem tud osztozni; Pertics szemébe vágja, hogy a gyerek nem az övé volt. Pertics első felháborodásában válni akar, kidobni a lakót, aztán leissa magát, megnyugszik és beletörődik, hogy minden marad a régiben. Ennyi a történet, soványka, kevéske, csakhogy Csáth írói ereje nem az izgalmas meseszövéseben, hanem a látszólag szürke szituáció művészi felbontásában van. Abban, ahogy ebben a semmitmondó történetben mély emberi drámákat tud meggyűrűztetni, hitelesen, nagy művészi erővel, abban, ahogy — mint egyik korabeli kritikusa írta róla — „gyönyörködtet és meg is győz”.

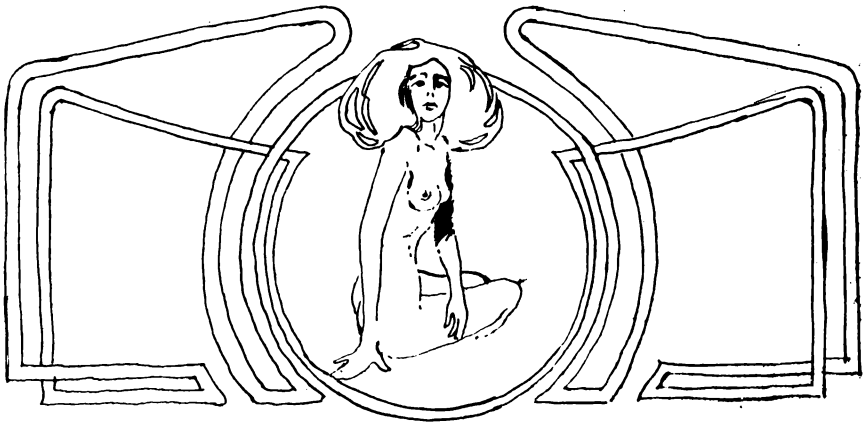
És valóban így van: gyönyörködtet és meggyőz. Gyönyörködtet a szituáció érzékeny kibontásával, az alakok plasztikus megajzolásával és meggyőző az ábrázolás életességével, emberi, művészi hitelével. A tragédia szele suhintja meg a darab szereplőit, s ők vállalnák is, hogy megélik, megszenvedjék, de nem tehetik. Kis, posványos életük, amit maguk alakítottak, olcsó árulásaik, amelyeket nap mint nap követtek el egymás rovására, most visszaütnek: nem engedik felőni őket a tragédiához. Perticsné nem sirathatja el a fiát, mert a szeretőjét kell féltenie, Boér nem zokoghat a fiáért, mert Pertics is a saját halottját gyászolja a fiúban. Még egy lépés és a tragédia komédiába fut bele, s hogy ezt elkerüljék, egyetlen lehetőségük az őszinteség. Ezt érzi meg a félig kába részeg Pertics, amikor Boérhez fordul: „... neked sokkal rosszabb a helyzeted, mert neked egy gyereked halt meg, és nincs több gyereked.” Ez az odafordulás, az én megcsúfoltatásomnál is fontosabb valaminek a megsejtése menti meg számukra a tragédia látszatát. Ez a tragédiamentés azonban csak órájuk érvényes — a nézőkre nem. Már a korabeli kritika is jelezte, hogy a közönség komédiaként élte meg A *Janika* történetét, és a műnek ez a vonulata csak erősödött az elmúlt évtizedek alatt. 1968-ban, amikor a magyar televízió *Családi tűzhely* címen bemutatta A *Janikát*, már egyértelműen ez a komédiái hangvétel volt az uralkodó.

Csáth másik drámája, a *Hamvazószerda*, amelyet ő maga bábjátéknak nevezett egy nyilatkozatában, más fogantatású mű. Magányos, szinte társatlan alkotás kora irodalmában: a később világra jövő, a húszas-harmincas évek emigrációs magyar irodalmában megszülető avantgarde drámairodalom előfutára. És ebben a minőségében alighanem a magyar abszurd dráma egyik őse is.

A zene és szöveg nagyon finom, nagyon pontos „együtrímelésére” épülő történet hőse egy átmulatott éjszaka után elalszik a vendéglőben. Részeg kábultatában zavaros álmot lát. Azt álmodja, hogy meghalt, s hogy koporsója előtt elvonulnak a nagyszülei, a szülei, a lányok, akiknek udvarolt, s akik hagyták, hogy udvaroljon nekik, és megjelenik az egyetlen lány is, aki igazán szerette őt. Az álmot az ébredés követi: a takarító nő megtalálja az „ottfelejtett” úrfit, felkelti, az borravalót ad neki és hazamegy.

Ennyi a történet. Nem is a történet, hanem az, ami ebből a sejtelmekből, szimbólumokból, törékeny hangulatokból, szavakkal meg nem ragadható zenéből ötvözött műből a kritikai ismertetés szárazon koppanó mondatai számára kiemelhető. A darab, a mű nem ez. Több ennél: szebb, meghatóbb és megrázóbb. „A *Hamvazószerda* — mondta nyilatkozatában Csáth — egy érzés, egy gondolat lírája, az összes képzetekkel, emlékekkel, gondolatokkal, amik hozzá kapcsolódnak.”

A *Hamvazószerda* hőisébe — Csáth idézett nyilatkozata is erősíti a feltevést — nem nehéz belelátni a szerzót, és gyöttrődését, hogy menthetetlenül elhibázta életét, azonosítani Csáth kínlódásával. Az alkotó személyiségének beleépítése a műbe azonban önmagában még nem esztétikai értékteremtő mozzanat. A személyes sors csak az ábrázolásban forrósodik át esztétikumká. És a *Hamvazószerda* erre is példa lehet. A teremtő pusztulásra, önmagunk megégetésére, hogy a belőlünk felcsapó még nagyobb láng forrósítsa igazán izzóvá a művet.

Szabadka a századforduló idején

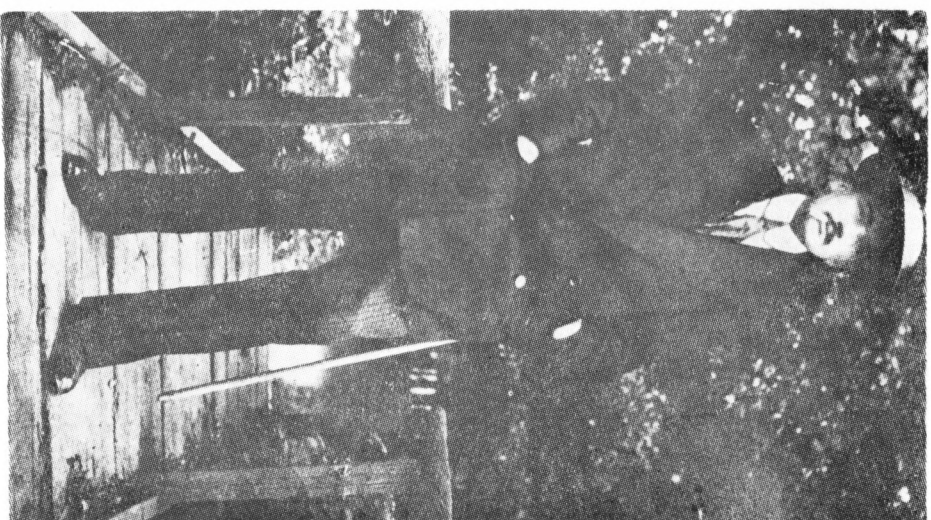
1906 nyarán a Miklós utcai ház udvarában

A negyedéves orvostanhallgató (1908)

A sikeres író (1910)

Szünyafürdőn (1912)